

Ю. Баранова,

здобувач кафедри права Європейського Союзу і порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРАВИЛА ВИЗНАЧЕННЯ ПОРІВНЮВАНОСТІ ПРАВОВИХ ОБ'ЄКТІВ

Порівняння — явище багатоаспектне, що поділяється на багато видів. У зв'язку з цим перед дослідником стоїть нелегкий вибір: яке саме порівняння застосувати? Тут потрібно виходити з теоретичних і практичних можливостей, але, в будь-якому випадку, не уникнути спотворення. З цього приводу можна навести слова А. Х. Саїдова: «Будь-яке порівняння торкається лише однієї сторони або лише кількох сторін порівнюваних предметів або понять, абстрагуючи тимчасово і умовно інші сторони» [1, 39]. Наприклад, дослідник хоче провести порівняння, об'єктами якого виступають правові системи України та Росії як пострадянських держав. Зрозуміло, що в подібній ситуації він не може використовувати всі можливі види порівняння, оскільки йому доведеться розглядати ті або інші елементи системи в узагальненому вигляді, не деталізуючи. Порівняння на макрорівні передбачає акцентування уваги не на конкретних проблемах і їх вирішенні, а на дослідженні певних процедур, механізмів, схем. Потім слід вирішити, яким шляхом йти — порівнювати діахронно чи синхронно, а може комбіновано? Далі, це буде морфологічне чи субстанціональне порівняння, повне чи неповне та ін.? Від вибору, який зустрічається буквально на кожному кроці, залежить результат. Звичайно, все врахувати неможливо, та й чи потрібно це робити, оскільки, як відомо, в світі все змінюється, а тому дослідження, на які були витрачені десятки років і маса зусиль, можуть завтра набути хіба що ретроцінність. Тому, на наш погляд, із самого початку потрібно чітко уявити собі межі досліджуваного, тобто окреслити лише ті аспекти, які цікавлять

більш за все. Але і в цій позиції є свої слабкі сторони, оскільки дослідник підсвідомо буде уникати тих інститутів та норм, які, на його думку, занадто заплутані і тому непридатні в якості належного матеріалу. Таким чином, виникнуть прогалини, які, безсумнівно, вплинуть і на саму природу «відкинутого» об'єкта. Вважаємо, що подолати зазначені труднощі дозволить система методологічних правил, які будуть орієнтувати дослідника у складному вирі правової реальності.

Передусім, слід констатувати, що в юриспруденції дотепер відсутні спеціальні доробки щодо вироблення методологічних правил визначення порівнюваності правових об'єктів. Разом з тим публікації таких авторів як І. Емінеску, Ж. Сталев, Д. Льобер, Р. Саллейль, І. Каленські, М. Марченко та інших опосередковано можуть дати певне уявлення щодо процесу порівняння правових об'єктів.

Метою даної статті є розроблення та обґрунтування методологічних правил визначення порівнюваності правових об'єктів.

Порівняння — процес двоєдиний, в якому виявлення схожих рис і відмінностей безперервно пов'язані. «У своєму загальному значенні порівняння є дія, якою ми встановлюємо тотожність (схожість) і відмінність у предметах і явищах дійсності, в їх (цих предметів і явищ) відображеннях у нашому розумі. Порівняти — означає відрізнити щось як рівне собі від іншого, а також, з іншого боку, — знайти в іншому те ж саме або схоже з ним» [2, 162].

У процесі порівняння слід виділити: 1) пошук вихідних даних, посилки для порівняння; 2) застосування в процесі

порівняння різних методів, залежно від доцільності.

Під час підготовки і проведення порівняльно-правових досліджень необхідно суворо дотримуватися вимог, відповідно до яких об'єкти порівняння повинні бути «порівнюваними», інакше між ними в обов'язковому порядку повинен існувати прямий зв'язок [3, 13].

Крім того, мова йде не про механічне виявлення спільних або відмінних рис, а про ефективність та доцільність дослідження. Для того, щоб порівняння мало значення, потрібно знайти те, що має значення для об'єкта, який вивчається [4, 235].

Визначаючи здатність об'єкта до порівняння, ми здійснюємо його просте вивчення, що ще не є порівнянням. Компаративістське дослідження передбачає не елементарне співставлення правових об'єктів, а виявлення загального, особливого, одиничного, дослідження закономірностей їх розвитку. Крім того, визначаючи здатність об'єкта до порівняння, ми вирішуємо питання про достатність матеріалу, необхідного для порівняння певного видового об'єкта — правової сім'ї, правової системи, правової доктрини. І, нарешті, ми робимо висновок про відповідність характеру наявного матеріалу меті певного порівняння [5, 37].

З огляду на вищезазначене, пропонуємо наступні методологічні правила визначення порівнюваності досліджуваних об'єктів:

1) порівнюваними визнаються об'єкти, що виконують одні й ті ж функції та задачі (правило функціоналізму). Виконання цієї вимоги дозволить подолати не лише теоретичні, а й практичні труднощі, оскільки в будь-якому випадку єдина функціональна спрямованість сприяє раціональному розумінню і ефективній імплементації позитивного досвіду. Наприклад, можна порівнювати Верховний Суд США і Японії, однією з функцій яких є здійснення контролю за конституційністю законів і регламентних актів. У тому випадку, якщо об'єкти мають протилежну функціональну спрямованість, можна констатувати факт

непорівнюваності, оскільки вони мають різні сфери застосування.

Правило функціоналізму полягає в тому, що будь-які об'єкти, які використовуються в порівняльно-правових дослідженнях, мають свої цілі, завдання, обумовлюються рядом чинників, внаслідок чого відіграють певну роль відповідно до теоретичних та практичних установок. Італійський компаративіст М. Грезіде зазначає, що в порівняльному правознавстві термін «функціоналізм» має принаймні два взаємопов'язаних, але різних значення. Перше перебуває у площині методологічного аналізу. У цьому контексті розуміння функціоналізму зводиться до вивчення переваг і недоліків функціонального методу, який є одним з найвідоміших інструментів порівняльно-правового дослідження. Друге розуміння функціоналізму виходить з ідеї про те, що право відповідає на потреби суспільства — погляд, який прихильники функціоналізму вважають найкращим при поясненні відмінностей і подібностей між правовими системами світу [6, 100]. К. Цвайгерт і Х. Кьотц справедливо зазначають, що в праві можна порівнювати лише те, що виконує одну і ту ж функцію [7, 50];

2) порівнюваність можлива лише внаслідок дотримання відповідності між видом порівняння та масштабами дослідження. Наприклад, регіональне порівняння повинне проводитися лише в межах певного регіону (об'єктом можуть виступати країни СНД, скандинавські країни), глобальне — в світовому масштабі. Порушення цього правила приводить до спотворення мети дослідження і диспропорції об'єктів. Раціональне співвідношення «вид — масштаб» дозволяє уникнути «методологічної непорівнюваності» (об'єкти мають спільні ознаки, однак належать до різних субстанціональних утворень, у зв'язку з чим неможливим є їх механічне вичленення в конкретній ситуації — порівнюючи країни Латинської Америки в рамках регіонального порівняння, ми не можемо залучити в число досліджуваних об'єктів одну із скандинавських країн);

3) порівнюваними визнаються об'єкти, що належать до одного рівня та виду (правило однопорядковості). Порівнянню підлягають лише однопорядкові явища, інститути та інституції, узяті в їхніх відповідних формах і розглянуті на відповідних рівнях. Важко передбачити результати, якщо порівнювалися, наприклад, норми з інститутами чи галузі права з правовими доктринами, правосвідомістю тощо. Для дотримання цього правила застосовується виділення в процесі проведення порівняльно-правових досліджень макрорівня і мікрорівня. Об'єктом порівняння на макрорівні є основні правові системи сучасності, їх типи. На цьому рівні вирішуються загальнотеоретичні проблеми, що стосуються правової карти світу в цілому, тенденцій правового розвитку, а порівняння має теоретико-пізнавальну мету. Об'єктами порівняння на мікрорівні є правові норми, інститути та галузі права. Інколи для порівняння правових інститутів чи галузей права оперують поняттям «середній» рівень (інституційний, галузевий). Водночас виокремлення різноманітних рівнів у порівняльно-правових дослідженнях є відносним і залежить від об'єкту та мети конкретного дослідження [8, 27].

Дотримання правила однопорядковості передбачає ієрархічну підпорядкованість правового інструментарію (внаслідок чого норми повинні порівнюватися з нормами, інститутами з інститутами) та його видову обумовленість (судову гілку влади Росії можна порівнювати із судовою гілкою влади України, але не з виконавчою чи законодавчою). Якщо об'єкти належать до різних рівнів та видів, виникає правова непорівнюваність в зв'язку з порушенням «технічного правила», сутність якого полягає в необхідності визначення приналежності об'єкта до певного сегмента правової системи і, у відповідності з цим, порівняння з аналогічно влаштованим об'єктом іншої системи.

При порівнянні правових норм у різних країнах ми зустрічаємось з низкою проблем. Правова норма складається із певних частин: гіпотези, диспозиції,

санкції, і цілком можливе порівняльне дослідження не тільки окремої норми, а й її частини, наприклад, порівняння санкцій. Основна теоретична проблема вивчення окремих норм, на думку А. А. Тилле, полягає в оцінці норми в її контексті або поза контекстом, а також у можливості та необхідності в усіх випадках встановлення соціально-економічного змісту норми [9, 82].

Відомий угорський юрист Д. Ерші з цього приводу використовує такий яскравий приклад: порівнюючи шматки металу від мосту Ватерлоо зі шматками металу від Ейфелевої вежі, ми не отримуємо жодних уявлень про об'єкти в цілому. Так і порівняння окремих норм різних правових систем не дає уявлення про систему в цілому. А звідси він робить висновок: «Чим більші відмінності насамперед між соціально-економічними умовами і потім між розвитком права і юридичними традиціями, тим більшими повинні бути одиниці порівняння, тобто потрібно йти до більш глибоких коренів» [9, 83];

4) об'єкти порівнювані в тому випадку, якщо вони мають схожі і відмінні риси. Перш за все, слід відзначити, що наявність хоча б однієї спільної риси є обов'язковою передумовою порівняння. Без цього проводити порівняння неможливо. Стосовно відмінних рис справа полягає в іншому. Ми досліджуємо об'єкти в різних країнах, відповідно вони виникали і розвивалися під впливом різних факторів і тому не можуть бути ідентичними. Ситуація, коли об'єкти не мають жодної спільної риси зустрічається досить рідко. Перш за все, вона можлива при мікропорівнянні;

5) порівнюваними визнаються об'єкти, що мають єдине соціальне та правове призначення. Порівнюваність залежить не лише від зовнішньої подібності, але й від того, яку роль відіграє досліджуваний об'єкт у різних сферах буття. Для нас дуже важливо, щоб явище, яке вивчається, мало не лише закріпленний правовий статус, але й реальне втілення в життя;

6) порівнюваними визнаються об'єкти, що знаходяться в одній сфері

(правовій, соціальній, культурній, економічній). Правило стосується розмежування сфер знаходження об'єкта. При цьому слід враховувати два моменти. По-перше, якщо об'єкт знаходиться виключно в одній сфері — не можна порівнювати його з об'єктом, що знаходиться в іншій сфері. По-друге, якщо об'єкт знаходить своє відображення в різних сферах, його можна порівнювати з іншим об'єктом тільки пропорційно такому впливу;

7) порівнюваність залежить від кількості досліджуваних об'єктів: чим менше об'єктів, тим більша вірогідність знайти критерії порівняння. Правило діє за умови, що підбір об'єктів здійснюватиметься не механічно, а шляхом застосування певних критеріїв. При цьому не зменшується роль глобальних досліджень і акцент робиться лише на тому, що чим більша кількість країн включається в дослідження, тим більший рівень абстрагування, що, природно, впливає на якість отриманих результатів;

8) порівнюються не випадкові, а типові факти, враховується зв'язок з конкретною обстановкою, причинами виникнення правового явища, динамікою розвитку. Дане методологічне правило покликане забезпечити достовірність фактів, що порівнюються;

9) при визначенні порівнюваності правових об'єктів слід враховувати регіональні особливості утворення та функціонування даного об'єкта в різних країнах. При цьому необхідно порівнювати особливості конкретної правової системи (зокрема в Україні) не тільки зі світовими тенденціями в цій сфері, а й з особливостями правового розвитку регіону, до якого належить та чи інша держава. Так, Україна повинна розглядатися в порівняльно-правовому аспекті з країнами Європи, тобто в рамках особливостей європейського регіону. Серед останніх слід відзначити тривалий вплив християнської релігії і моралі на правову систему і відповідно на основні тенденції діяльності держави. Причому Західна та Центральна Європа перебувала під впливом переважно католицизму, а Україна та інші країни колишньо-

го Радянського Союзу — православ'я, ставлення якого до держави слід враховувати як регіональну особливість.

Важливою тенденцією формування управлінської системи є суттєвий вплив французької адміністративної моделі часів Наполеона на більшість країн Західної Європи, які після закінчення наполеонівських війн не ліквідували повністю нав'язаної їм моделі управління суспільством, а навпаки, вдосконалили й поширювали її. Недаремно адміністративну модель Західної Європи інколи називають «наполеонівською» або «французькою».

Для формування сучасної адміністративної системи європейських країн велике значення мали філософські ідеї щодо політичної організації суспільства та ролі держави у розв'язанні соціальних завдань. Це, зокрема, концепція Макса Вебера.

Натомість у Східній Європі на формування адміністративних структур та характер адміністративної діяльності значний вплив справили марксистські ідеї та їх практична реалізація. Починаючи з 1917 р., Центральна Європа перебувала під ідеологічним впливом як марксистської ідеології, так і веберівських ідей, а тому адміністративні моделі країн цього регіону мали значну специфіку в різні історичні періоди. Такі регіональні особливості повинні враховуватися у порівняльно-правових дослідженнях. Не усвідомлюючи ідеологічно-філософського підґрунтя формування тієї чи іншої правової системи, неможливо порівнювати її інститути;

10) порівнюваність правових об'єктів залежить від всебічного врахування історичних, національних, економічних, соціально-політичних умов. На думку М. Н. Марченко, дане правило передбачає встановлення не лише загальних рис і ознак правових систем, що порівнюються, але і їх особливостей, а також специфічних ознак, властивих окремим системам; виділення головних і другорядних ознак і рис систем, що порівнюються; порівняльне дослідження правової матерії не лише в статичній, а й в динамічній [10, 45];

11) для визначення порівнюваності важливе значення мають знання визначаючих елементів правових систем, до яких належать інститути, що порівнюються, врахування їх впливу. Доведено, що кожне правове рішення, кожна правова норма, що входить в юридичну систему, має самостійне значення, але визначається в основному деякими постійними ключовими положеннями, які можна назвати визначальними елементами юридичної системи. З точки зору французького права принцип легальності правопорушень і покарань з його головною вимогою суворого виконання суддею кримінальних законів є одним із найбільш значимих визначальних елементів французького права. Але цей елемент — не єдиний. Увага до визначальних елементів кожної правової системи особливо необхідна в тих випадках, коли порівнюються юридичні норми, що мають різну структуру і виникли під різним ідеологічним впливом [11, 104–105];

12) порівнюваними визнаються тільки ті законодавства і правові системи, які знаходяться на одному рівні суспільного розвитку. Порівнювати потрібно не лише ті явища, які просто співпадають в часі і просторі, а ті з них, які є однотипними по рівню і характеру розвитку [12, 103].

На думку автора, методологічні правила визначення порівнюваності правових об'єктів вироблені з урахуванням універсальних параметрів дослідження. Вони дозволять уникати теоретичних помилок. Їх систематичне використання на практиці дозволить оптимізувати дослідницький процес і забезпечить ефективні результати.

Ключові слова: методологічні правила визначення порівнюваності, об'єкти порівняння, порівняльно-правове дослідження, правова реальність.

У статті досліджуються питання, пов'язані з порівнюваністю об'єктів порівняльно-правового дослідження. З метою подолання теоретичних помилок вироблена система методоло-

гічних правил визначення порівнюваності правових об'єктів.

В статье исследуются вопросы, касающиеся сравнимости объектов сравнительно-правового исследования. С целью устранения теоретических ошибок выработана система методологических правил определения сравнимости правовых объектов.

This article explores issues relating to the comparability of the comparative legal study. To eliminate the error a system theoretical methodological rules determining the comparability of legal sites.

Література

1. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А. Х. Саидов ; под ред. В. А. Туманова. — М. : Юрист, 2003. — 448 с.
2. Савинов А. В. Логические законы мышления (о структуре и закономерностях логического процесса) / А. В. Савинов. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. — 370 с.
3. Тилле А. А. Сравнительный метод в юридических дисциплинах / А. А. Тилле, Г. В. Швеков. — М. : Высш. шк., 1973. — 430 с.
4. Кох Х. Международное частное право и сравнительное правоведение / Х. Кох, У. Магнус, Винклер фон Моренфельс ; пер. с нем. Ю. Н. Юмашева. — М. : Междунар. отношения, 2003. — 480 с.
5. Егоров А. В. Теоретико-методологические основания сравнительного правоведения (предмет и объект сравнительно-правовых исследований) // Порівняльно-правові дослідження. — 2007. — № 1–2. — С. 37–43.
6. Legrand P. Comparative legal studies: traditions and transitions / P. Legrand, R. Munday, eds. — Cambridge : Cambridge University Press, 2003. — P. 300.
7. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2 т. Т. 1. Основы / К. Цвайгерт, Х. Кетц. — М. : Междунар. отношения, 1998. — 480 с.
8. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методоло-

логії : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — 256 с. — (Серія «Енциклопедія порівняльного правознавства» ; вип. 3).

9. Тилле А. А. Социалистическое сравнительное правоведение / А. А. Тилле. — М. : Знамя, 1975. — 340 с.

10. Марченко М. Н. Курс сравнительного правоведения : учебник / М. Н. Марченко. — М. : Зерцало, 2002. — 708 с.

11. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Р. Леже ; пер. А. В. Грядов. — 3-е изд., перераб. — М. : Волтерс Клувер, 2011. — 529 с.

12. Скрипилев Е. А. Утверждение историко-сравнительного метода в русском правоведении XIX — начала XX века // Проблемы сравнительного правоведения. — 1981. — С. 96–112.